

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Centar za filozofska istraživanja i Medjunarodni
centar za promociju interreligijskog dijaloga pravde i
mira “Zajedno”. Religija i državnost: Dekleracija za
svjetsku etiku**

Huković, Seid

1996

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/49293c12-3541-4e50-b53d-159209675862>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA CVI

ODJELJENJE DRŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA

I

MEĐUNARODNI CENTAR ZA PROMOCIJU INTERRELIGIJSKOG DIJALOGA,
PRAVDE I MIRA "ZAJEDNO"

Knjiga 31

RELIGIJA I DRŽAVOTVORNOST
DEKLARACIJA ZA SVJETSKU ETIKU

Redakcioni odbor

SEID HUKOVIĆ, FILIP ŠIMIĆ, ARIF TANOVIĆ

Glavni urednik

SEID HUKOVIĆ

predsjednik Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO, 1996.

Arif Tanović

RELIGIJA I DRŽAVOTVORNOST

I

Tema koja je naslovljena na ovom okruglom stolu može se razmatrati na više načina, odnosno na više nivoa i sa više aspekata, kako je naznačeno u pozivnom pismu. Moguća su najmanje tri pristupa.

1. Filozofsko-teorijski, koji bi raspravljao suštinu, bit i smisao religije i države, odnosno značenje tih kategorija i realnih fenomena.

2. Posebni naučni pristup: historijski, sociološki ili politikološki koji bi utvrđivao činjenice i relacije države i religije u cjelovitom povijesnom sklopu.

3. Vrijednosno-normativni pristup koji bi ponudio ljestvicu vrijednosti, vjerovatno u redoslijedu: sveto, duhovno, moralno, političko, egzistencijalno, te imperative i norme koje iz te skale proizilaze za praktične i sasvim konkretne aktivnosti.

Smatram da te nivoe razmatranja treba razlikovati, ali ne i nužno sasvim podvajati. Jer, teorijski je legitimno cjelovito i svestrano razmatranje problema, što sugerise i moderna naučna metodologija, koja prevazilazi pozitivistički dogmatizam kakav je dugo vladao u filozofiji i nauci i još uvijek opterećuje duhove istraživača i mislilaca.

Može se, na primjer, prihvatiti teza da iz jednog činjeničkog iskaza ili dokaza o relaciji religije i države, u smislu njene državotvornosti kakva je bila u historiji i kakva jeste u savremenosti, nije moguće formalnologički izvesti vrijednosno-normativni stav o tome šta bi trebalo da bude (Sollen), šta bi trebalo činiti, šta je ispravno. Jer činjenice se mogu različito interpretirati i na osnovi toga izabrati različite pravce ponašanja. U pitanju je slobodni izbor, opredjeljenje i volja subjekata, individualnih i društvenih skupina.

No, nesumnjivo je za racionalna bića da je za njihovo vrijednosno, moralno ili političko opredjeljenje od bitnog značaja spoznaja istine, uvid u činjenice, evidencija provjerenog iskustva, jer su to najpouzdanije pretpostavke da bi se izabrao najbolji put ljudski ispravnog djelovanja.

Istina je općepriznata ljudska vrijednost po sebi i nužna pretpostavka za dezideologizaciju spoznaje i ljudske prakse, za demistifikaciju mitova i oslobađanje od zabluda i predrasuda raznih vrsta, kojih je prepuno u ljudskom duhovnom i praktičnom životu. U tom smislu aktuelan je naučni odnos prema historijskom romantizmu, kakav je i danas prisutan, bez potrebne kritičke refleksije.

Primjerice, govori se o maltene idiličnom odnosu Crkve bosanske i srednjovjekovne države, o bogumilskoj herezi koju štiti država - kao da ta relacija nije oscilirala kroz nekoliko vijekova, kao da nije bilo izvanjskih pritisaka i inkvizicijskih ekspedicija, lokalne prevrtljivosti i prevjeravanja. Zamršeni odnosi su se mijenjali od prvih banova do posljednjih kraljeva, koji su na kraju, po diktatu Rima, bezobzirno i krvavo proganjali ili istrebljivali svoje heretičke podanike, a ovi su potom prihvatili islam i Osmanlije.

Nekritički se govori i piše i o religijskoj toleranciji u vijekovima turske vladavine na ovim prostorima Balkana, kao da islam nije bio državna religija turske teokratske države. Brka se tolerantnost islama kao religije prema drugim religijama i državni status te religije što objektivno određuje i društvene relacije. Ma koliko trpeljivost prema drugim bila u srži islama i garantovana od strane države, socijalni status vjerskih zajednica nije mogao biti ravnopravan. Vjernici se u principu nisu sukobljavali, ali jest država posredovala svoje interese praveći podjele i privilegije, mada socijalne napetosti nisu bile bitno religijskog nego društveno-ekonomskog karaktera. Tolerancija je, dakle, relativna u historijskim uslovima.

Ideološko-političke predstave o jednakom tretmanu religijskih zajednica u vremenu austrougarske vladavine u BiH nisu se dugo održale naspram stvarne podrške Katoličkoj crkvi. U Kraljevini Jugoslaviji takode je bila proklamovana formalna jednakopravnost crkava, a širio se duh pravoslavlja kako u obrazovnom sistemu tako i u javnom životu. U socijalističkoj Jugoslaviji država jednako tretira sve religije kao negativnu uravnilovku i supresiju nad ispoljavanjem punine religijskog života. Iako to nije borbeni ateizam kao u drugim socijalističkim državama, jeste represivna tolerancija i prigušivanje vjerskog života, što je sa padom režima dovelo do erupcije vjerskih osjećanja, ali i klerikalizma i nacionalšovinizma.

Nastala je nova situacija na relaciji religija - država u kojoj dinamičnu sponu iznova čini nacija. Na Balkanu je inače religija bila i ostala faktor nacionalne diferencijacije, posebno na jezičkom području Srba, Hrvata, Crnogoraca i Bošnjaka. Kao što su nerazdvojni nacija i religija tako su zapleteni i odnosi nacija i država, koliko u novijoj historiji toliko još izrazitije u savremenim nacionalnim političkim programima. Amalgam države, nacije i religije u svom maksimalističkom i ekstremnom militarističkom obliku postao je izvor i uzrok konfliktnosti. Notorna je činjenica da je Srp-

sko-pravoslavna crkva i njena država Srbija izvršila totalnu nacionalnu homogenizaciju i agresivnu ekspanziju na susjedne države Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu sa devizom: "Svi Srbi u jednoj državi", kao cilj koji opravdava sva sredstva, pa i genocid, etničko čišćenje nesrpskog stanovništva, totalnu eksterminaciju Bošnjaka, destrukciju svih spomenika kulture i duhovnog života ovog naroda, što je djelomično i ostvareno.

Mali procenat naroda se suprotstavio ovoj fašističkoj avanturi, pošto je prethodno provedena dugotrajna indoktrinacija nacionalnim mitom i drugim oblicima zavoda i manipulacije religijskom i nacionalnom svijesću ljudi, te nacistička represija od strane aktualnog režima. Zato se i ne može govoriti o kolektivnoj nacionalnoj odgovornosti, ali imperativ kažnjavanja ratnih zločinaca ostaje uslov za pomirenje ljudi i naroda.

II

U kontekstu ove rasprave nadaje se pitanje o društvenoj moći i ulozi države i religije kao ideologije i kao institucije. Romantičarsko idealiziranje religije kao isključivo duhovne snage a države kao ogoljele fizičke moći teško mogu da zadovolje naučni kritički duh. U tom pogledu inspirativna je teorija Bertranda Russella (Bertrand Rasel) o moći kao novoj socijalnoj analizi.

Po toj teoriji, pojam moći je u društvenoj nauci analogan pojmu energije u fizici. Kao što energija ostaje konstantna mijenjajući svoje forme (mehanička, toplotna, električna, atomska i sl.) tako i moć u društvenom životu ostaje konstantna prelazeći iz jedne forme u drugu (ekonomska, vojna, administrativna, klasna, religijska, moralna, ideološka, moć naučnika, moć medija itd.). Ekonomsku moć analizirali su klasični ekonomisti i posebno K. Marx. Njegov prijatelj F. Engels objašnjavao je da se nije mislilo kako je ekonomski faktor u društvenom razvoju uvijek i svugdje odlučujući, nego da samo u krajnjoj instanci kao osnova određuje društvenu strukturu i superstrukturu koja se iskazuje u duhovnom životu u filozofiji, religiji i umjetnosti. Ovo je evidentno metafizička teorija, jednako nedokaziva kao i druge teze po kojima je u osnovi svega što jeste duh a ne materija, ideja a ne djelo, apsolutna ideja ili svemogući tvorac svih svjetova, što se tumači na razne načine, odnosno prihvata u različitim objavama velikih svjetskih religija.

Gledano historijski, religije su kao društvene ideologije snažno determinisale način života ljudi. Zapravo, pogled na svijet određuje društvene oblike života ljudi i obratno, način života uvjetuje svjetonazor određene zajednice. Religijska vjerovanja su u srži povijesne svijesti civilizacija i državnih uređenja. Kao duhovna supstancija društvenih zajednica, religija daje pečat kulturno-civilizacijskim krugovima u svjetskim okvirima: pa i tamo gdje se dodiruju ili prožimaju kao što je slučaj u Bosni i na Balkanu gdje ne gube svoja obilježja.

Pokazuje se isto tako da civilizacijske cjeline kao tradicionalne sedimentirane kulture ostaju tvrdokorne i u savremenim uslovima naučno-tehnološke i informatičke ekspanzije najrazvijenije zapadne civilizacije, kojoj u osnovi stoji kršćanska religija i njoj odgovarajuća životna praksa. Međutim, prihvatajući modernu tehnologiju, istočne civilizacije zaštićuju svoje tradicionalne tokove duhovnog života. Islam, hinduizam, budizam, taoizam, pravoslavlje ne žele da ustuknu pred katoličanstvom. Ekumenizam se nevoljko prihvata, a dijalog među religijama i civilizacijama nije poprimio razvijenije oblike. Ta je činjenica vjerovatno ponukala Samuela Huntingtona da formuliše teoriju o mogućem sukobu civilizacija, jer se zapadna kultura nameće kao univerzalna, što druge ne prihvataju. Različite kulture i civilizacije postojale su oduvijek, a to što je univerzalno je suma humana svih kultura a ne samo jedne partikularne, koja mada naučno-tehnički najrazvijenija, nije eo ipso i univerzalna. Suponiranje partikularnog kao univerzalnog nosi mogućnost konflikta, koji međutim, nije neizbježan, ako se usvaja politika prihvatanja različitosti, koegzistencija, tolerancija, saradnja a ne suprotstavljanje, dijalog a ne isključivost, mir a ne rat - na političkom planu demokracija a ne totalitarizam. No te povijesne i ljudske mogućnosti ostaju otvorene i zavise od političke mudrosti i moralne snage.

Povijesno gledano odnos religija - državotvornost je svojevrsni rezime povijesnosti čovjeka i društva jer je, kao što smo pripomenuli, religija duhovna supstancija i aroma svih društvenih zajednica čovječanstva, čak i u obliku laicističke ideologije marksizma u zemljama tzv. real-socijalizma, u bivšem SSSR-u i na Istoku Evrope. Tamo je "naučni socijalizam" bio postao državna ideologija sa bitnim atributima državne religije u duhu pravoslavlja. To je primjer državne dominacije nad religijom u višestrukim oblicima otuđenja. Zato nije ništa čudno što poslije raspada boljševičkog carstva na scenu stupa pravoslavlje i njegov tradicionalni odnos spram drugih religija, koje se takode obnavljaju na tim prostorima.

Historijski primjeri dominacije religije nad državom su toliko poznati u ingerencijama Svete stolice i Halifata da ih nije potrebno posebno opisivati. No, rivalstvo religije i države neprestano traje i u savremenosti, poprimajući različite oblike od odvajanja države i religije na Zapadu u smislu sekularizacije do teokratskih država u nekim islamskim zemljama (Iran, Sudan) ili nediferencirani odnosi u Pakistanu i Izraelu. Ipak svugdje, pa i u SAD i evropskom Zapadu, religijski duh je u srži društvenog i državnog života.

U ovom razgovoru za okruglim stolom u Sarajevu nas, nužno, najviše zanima realnost i perspektiva relacije država - religija u Bosni i Hercegovini. Polazimo od toga da zajedničko dobro u državi treba da bude najviši princip, vrijednost i svrha, dakle opće dobro zajednice kao pravedno djelovanje, za što je potrebna praktička mudrost (phronesis) ili razboritost (prudentia).

Multikonfesionalnost je bosanska realnost i to ne samo danas, nego tradicionalno u toku deset stoljeća postojanja. Poslije katastrofičnog razaranja materijalnih osnova i društvenog bića zemlje, reintegracija BiH kao imperativ pretpostavlja oživljavanje i razvijanje svijesti o nužnosti suživota

njenih naroda, ravnopravnost, slobodu i ljudska prava građana. Vjera u mogućnost suživota i volja da se to oživotvori moraju postati pokretna snaga domovine. Potrebno je artikulirati i formulisati one integrativne ideje koje izražavaju suštinske težnje najvećeg broja ljudi, pripadnika svih nacija i konfesionalnih zajednica, društvenih organizacija i institucija. Jer, integralno bosansko-hercegovačko društvo nemoguće je, ako posebni sistemi vrijednosti nisu u sukladnosti sa univerzalnim, ako posebni društveni ciljevi ne teže općem cilju, koji nužno mora biti opće dobro svijui. To znači, pored ostalog, da različite religije uz čuvanje i razvijanje svoje autentičnosti, nužno moraju voditi dijalog za međusobno razumijevanje i suradnju na poslovima zajedničkog dobra za vjernike kao građane zajedničke društvene i državne zajednice.

III

Time smo već prešli na vrijednosno-normativni aspekt relacije religija - državotvornost, na onu oblast "Sollen" ili "Should be", odnosno na to šta treba činiti, šta je ispravno i obavezno, šta je dužnost svih ljudi u smislu obavezujućeg imperativa ili čak kategoričkog imeprativa. Implicite je već dosta rečeno šta bi trebalo da se radi. Eksplicite treba reći:

1. Odvojenost religije i države. U multireligijskoj zajednici nemoguća je jedna državna religija. Moguće je da država zaštiti slobode svih religijskih zajednica i njihovu jednakopravnost u državotvornosti, u unapređivanju društvene zajednice.

2. Dijalog i dogovor religijskih zajednica u aktivnostima na programu zajedništva u svim domenima javnog i društvenog života: moralna obnova društva, pomirenje, praštanje i približavanje ljudi, promocija globalne etike poštivanja ljudskog dostojanstva, povjerenje među ljudima putem liječenja duševnih i duhovnih trauma i građenje novog humanog života. Neizmjerna je i nezamjenljiva uloga religija, odnosno vjerskih zajednica u građenju budućnosti države BiH, kao multikonfesionalne, multikulturne i multinacionalne zajednice, otvorenog civilnog društva ustavne pluralne demokracije.

3. Pored vjerskih zajednica, neizostavna uloga u duhovnoj i moralnoj obnovi društva pripada naučnim, kulturnim i obrazovnim sredstvima informiranja. Otuda se nadaže ideja o potrebi općeg dogovora za trajnu društvenu aktivnost u smislu konsenzusa o minimumu zajedničkog interesa, zajedničkog cilja ili općeg dobra, što obuhvata i društvene vrijednosti koje su kohezivne i regulativne ideje ukupne zajednice u svoj njenoj složenosti. Takve ideje i vrijednosti duboko su usađene u povijesnom biću Bosne, a iskazuju se u sintagmi DUH BOSNE, što označava jedinstvo različitosti, patriotizam multikulturnog zajedništva.

4. Opće ljudske vrijednosti, ljudska prava i slobode, koje se kodificiraju u Ustavu i propisuju zakonima, potrebno je pretočiti u norme ponašanja, što može uraditi društveni odgoj, porodica, škola, javni život. Nije potrebno pisati neki novi kodeks; on je sadržan kao jezgro u religijskim objavama u tradicionalnoj humanističkoj etici, u običajnosti i moralnoj svijesti ovih naroda. Ono što je potrebno jeste organizovana volja usmjerena prema zajedničkom općem dobru. Nije ovom društvu potrebna ni neka nova ideologija ili utopijska nerealna vizija, nego na osnovi pozitivne tradicije, sukladno univerzalnim civilizacijskim i ljudskim vrijednostima, okrenutost sadašnjosti i budućnosti.

5. O činjenicama života i o općim principima vjerovatno postoji najveći stepen saglasnosti među dobronamjernim ljudima naše zemlje. Nejasnoće i nesporazumi nastaju najčešće kad su u pitanju metodi, putevi i sredstva ostvarivanja zajedničkog cilja. Pri tome ne treba gubiti iz vida veoma snažne dezintegrirajuće snage, koje su i učinile opću destrukciju. Upravo zato je potrebna udružena volja svih ljudi opredijeljenih za stvaralaštvo, suživot i opće dobro.

Primarno pitanje je kako povratiti povjerenje među ljudima, kako afirmisati praštanje i pomirenje. Osnovni uslov za to je kažnjavanje ratnih zločinaca, čime se uz zadovoljenje pravde otklanja lična osveta i masovni revanšizam. Pored Haškog tribunala i redovnih sudova u zemlji, nezamjenljiv je moralni sud društvene zajednice, objektivnost javnog mnijenja, uz istrajni podsticaj kreativnog i dobrog u svakom čovjeku i socijalnoj skupini.

6. U vremenu postkomunizma i hladnog rata, kada se nude teorije o kraju ideologije, o kraju historije, o kraju univerzalne civilizacije, Bosna mora sačuvati svoje tradicionalno zajedništvo multikulturalnosti, razliku u jedinstvu, što jeste DUH BOSNE. I budućnost svijeta, ako želi da izbjegne kataklizmu, mora biti multikulturalnost. Globalizacija svijeta traži globalnu etiku, univerzalnu toleranciju u okviru i između svjetskih i lokalnih zajednica, uz očuvanje dostojanstva ljudske ličnosti u zajednici.